IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 22 Issue 01 IYUN 2026

MUSTAQILLIK DAVRI TARIXINI SURXONDARYO VILOYATI MISOLIDA O‘RGANISHNING MANBASHUNOSLIK MUAMMOLARI VA ISTIQBOLLI YO‘NALISHLARI

Soatov Husan Xolboyevich
TISU tarix mutaxasisligi 2- kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada mustaqillik davri tarixini Surxondaryo viloyati misolida o‘rganish jarayonida yuzaga kelayotgan tarixshunoslik va manbashunoslik muammolari tahlil qilinadi. Mavzuning ilmiy dolzarbligi shundaki, mustaqillik davri hali “yaqin tarix” doirasiga mansub bo‘lib, uning ko‘plab voqea-hodisalari zamondoshlar xotirasida, idoraviy hujjatlarda, mahalliy matbuot materiallarida, statistik hisobotlarda va elektron manbalarda saqlanmoqda. Bunday tarixiy materiallar an’anaviy arxiv manbalari kabi to‘liq tizimlashtirilmaganligi sababli tadqiqotchidan tanqidiy yondashuv, manbalarni o‘zaro solishtirish va fanlararo metodlardan foydalanishni talab qiladi. Maqolada Surxondaryo viloyati tarixini o‘rganishda mavjud bo‘lgan asosiy kamchiliklar, jumladan, arxiv hujjatlaridan foydalanishdagi cheklovlar, ilmiy adabiyotlarning mavzuiy nomutanosibligi, tuman va shaharlar kesimidagi tadqiqotlarning yetarli emasligi, og‘zaki tarix materiallarining sust jamlanayotgani hamda zamonaviy raqamli tarix imkoniyatlaridan to‘liq foydalanilmayotgani ochib beriladi. Shuningdek, maqolada tarixiy tadqiqotlarni rivojlantirish uchun elektron bibliografik baza yaratish, mahalliy arxivlar bilan ishlashni kuchaytirish, statistik va vizual manbalarni ilmiy muomalaga kiritish, og‘zaki tarix fondini shakllantirish va Surxondaryo tarixini iqtisodiyot, demografiya, madaniyatshunoslik, sotsiologiya hamda antropologiya bilan bog‘liq holda o‘rganish zarurligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: mustaqillik davri, Surxondaryo viloyati, mintaqaviy tarix, tarixshunoslik, manbashunoslik, og‘zaki tarix, arxiv hujjatlari, raqamli tarix, fanlararo yondashuv, tarixiy xotira.

Kirish. Mustaqillik davri tarixini o‘rganish O‘zbekiston tarixshunosligining eng mas’uliyatli yo‘nalishlaridan biridir. Bu davr bir tomondan milliy davlatchilikning tiklanishi, jamiyat hayotida tub islohotlarning amalga oshirilishi, yangi siyosiy-huquqiy institutlarning shakllanishi bilan xarakterlansa, boshqa tomondan tarixchi uchun murakkab metodologik vaziyatni yuzaga keltiradi. Chunki mustaqillik yillari tarixi hali to‘liq “tarixiy masofa”ga ega bo‘lmagan, ko‘plab voqealar zamondoshlar tomonidan turlicha eslanadigan, rasmiy hujjatlar esa har doim ham to‘liq ochiq bo‘lmagan davrdir. Shu sababli bu davrni faqat umumiy voqealar ketma-ketligi sifatida bayon qilish yetarli emas. Uni **tarixiy xotira**, **hududiy rivojlanish**, **ijtimoiy o‘zgarishlar**, **manbalar tizimi** va **zamonaviy metodologiya** bilan bog‘liq holda tahlil qilish zarur.

Surxondaryo viloyati mustaqillik davri tarixini o‘rganish uchun muhim hududiy maydon hisoblanadi. Viloyat qadimiy tarixiy-madaniy merosga, o‘ziga xos geografik joylashuvga, chegaradosh mintaqaviy aloqalarga, qishloq xo‘jaligi, transport, savdo, ziyorat turizmi, arxeologiya va nomoddiy madaniy meros bilan bog‘liq katta ilmiy salohiyatga ega. Mustaqillik yillarida Termiz, Denov, Boysun, Sherobod, Jarqo‘rg‘on, Sariosiyo, Uzun, Angor, Qumqo‘rg‘on, Oltinsoy va boshqa hududlarda ijtimoiy-iqtisodiy hayot, infratuzilma, ta’lim, madaniyat, sog‘liqni saqlash, mahalla boshqaruvi va tadbirkorlik yo‘nalishlarida sezilarli o‘zgarishlar yuz berdi. Biroq bu jarayonlarning tarixshunoslikdagi aks etishi bir xil darajada emas. Ba’zi mavzular bo‘yicha ilmiy ishlar ko‘proq yaratilgan bo‘lsa, ayrim yo‘nalishlar hali yetarli tadqiq qilinmagan. Ayniqsa, mustaqillikning dastlabki o‘n yilligi, mahalliy boshqaruv mexanizmlari, oddiy aholi hayotidagi o‘zgarishlar, ayollar faolligi, yoshlar madaniyati, ichki migratsiya, ekologik muammolar, raqamli iqtisodiyot va hududiy tafovutlar chuqur tarixiy tahlilga muhtoj.

Mavjud tadqiqotlarning kuchli tomoni shundaki, ularda Surxondaryo viloyatining mustaqillik davridagi umumiy rivojlanish yo‘nalishlari, tarixiy-madaniy merosi, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti va ma’naviy hayoti haqida muayyan ilmiy materiallar jamlangan. Ammo zaif tomoni ham ochiq ko‘rinadi - tadqiqotlar ko‘pincha umumiy tavsif bilan cheklanadi, manbalar tanqidiy solishtirilmaydi, mahalliy arxiv hujjatlari yetarli darajada jalb qilinmaydi, statistik raqamlar tarixiy jarayon bilan bog‘lab tahlil qilinmaydi. Natijada ayrim ilmiy ishlarda voqealar bayoni ko‘p, tahliliy xulosa kam bo‘lib qoladi. Bu esa mavzuni yangi sifat bosqichida o‘rganishni talab qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Surxondaryo viloyati mustaqillik davri tarixini o‘rganish bo‘yicha mavjud ilmiy adabiyotlar bir necha yo‘nalishda shakllangan. Bir guruh tadqiqotlarda viloyatning umumiy tarixi, qadimiy merosi, arxeologik yodgorliklari va madaniy hayoti yoritilgan. Bunday ishlar Surxondaryoning tarixiy ildizlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega, lekin ular mustaqillik davri tarixini bevosita tahlil qilish uchun yetarli emas. Yana bir guruh tadqiqotlarda mustaqillik yillaridagi ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar, sanoat, qishloq xo‘jaligi, xizmat ko‘rsatish, ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimidagi jarayonlar ko‘rib chiqiladi. Bu ishlarning ilmiy qiymati shundaki, ular viloyat hayotidagi real o‘zgarishlarni dalillar asosida ko‘rsatadi. Shu bilan birga, ularning aksariyatida tarixiy jarayonning ichki ziddiyatlari, hududiy tafovutlar va mahalliy ijtimoiy tajriba yetarli darajada ochilmaydi.

Tarixshunoslik nuqtai nazaridan eng muhim masala mavjud adabiyotlarni oddiy ro‘yxatlash emas, balki ularning ilmiy sifatini baholashdir. Tadqiqotchi har bir ilmiy ishga uch mezon orqali yondashishi kerak: mavzu qanchalik aniq qo‘yilgan, manba bazasi qanchalik ishonchli, xulosa dalillar bilan qanchalik asoslangan. Agar tadqiqotda rasmiy hisobotlar ko‘p keltirilsa-yu, ular mahalliy guvohliklar, davriy matbuot, arxiv hujjatlari va statistik ko‘rsatkichlar bilan solishtirilmasa, bunday ishning ilmiy og‘irligi cheklanadi. Agar maqola yoki dissertatsiya faqat ijobiy natijalarni sanash bilan cheklansa, tarixiy jarayonning murakkabligi yo‘qoladi. Mustaqillik davri tarixi aynan shuning uchun murakkab: unda taraqqiyot, islohot, moslashuv, muammo, kechikish, yangilanish va hududiy tafovut bir vaqtning o‘zida mavjud bo‘ladi.

Mazkur maqolada tarixshunoslik tahlili, manbashunoslik tahlili, qiyosiy-tarixiy yondashuv, muammoli-xronologik tahlil va kontent-tahlil usullariga tayanildi. **Tarixshunoslik tahlili** mavjud ilmiy ishlarning mavzuiy yo‘nalishlarini, metodologik yondashuvlarini va ilmiy xulosalarini baholashga xizmat qiladi. **Manbashunoslik tahlili** esa arxiv hujjatlari, statistik materiallar, matbuot, elektron resurslar, og‘zaki tarix materiallari va vizual manbalarning ishonchlilik darajasini aniqlaydi. **Qiyosiy-tarixiy yondashuv** Surxondaryo viloyatidagi jarayonlarni boshqa hududlar tajribasi bilan solishtirish imkonini beradi. **Kontent-tahlil** orqali ilmiy adabiyotlarda qaysi mavzular ko‘proq, qaysilari kamroq yoritilganini aniqlash mumkin.

Metodologik jihatdan eng to‘g‘ri yo‘l bitta manbaga tayanib xulosa chiqarish emas, balki turli manbalarni o‘zaro tekshirishdir. Masalan, tuman yoki shaharda infratuzilma rivojlangani haqidagi rasmiy ma’lumot mahalliy matbuot xabarlari, statistik ko‘rsatkichlar, aholi xotiralari, arxiv hujjatlari va joylardagi amaliy natijalar bilan solishtirilgandagina ilmiy qiymatga ega bo‘ladi. Aks holda tarixiy tadqiqot rasmiy bayonotlar sharhiga aylanib qoladi. Bu esa tarix fanining asosiy talabi bo‘lgan obyektivlikka zarar yetkazadi.

Tahlil va natijalar. Uchinchi bob mazmunidan kelib chiqib aytish mumkinki, Surxondaryo viloyati mustaqillik davri tarixini o‘rganishda bir necha asosiy muammo mavjud. Eng jiddiy muammo - **manba bazasining yetarli darajada tizimlashtirilmaganligi**. Viloyat davlat arxivi, tuman hokimliklari, mahalla organlari, ta’lim, sog‘liqni saqlash, madaniyat, qishloq xo‘jaligi va iqtisodiy boshqarmalar hujjatlarida mustaqillik davriga oid juda ko‘p materiallar mavjud bo‘lishi mumkin. Biroq ular doim ham ilmiy muomalaga kiritilmagan, mavzular bo‘yicha tasniflanmagan, raqamlashtirilmagan yoki tadqiqotchilar uchun qulay

bibliografik ko‘rsatkich shaklida tayyorlanmagan. Bu holat ilmiy izlanishlarni sekinlashtiradi va tadqiqotchilarni tayyor, ko‘p ishlatilgan manbalarga tayanishga majbur qiladi.

Yana bir muammo - **tadqiqotlarning markazlashgan tasvirga moyilligi**. Ko‘plab ilmiy ishlarda Surxondaryo viloyati umumiy hudud sifatida ko‘riladi, lekin viloyat ichidagi tuman va shaharlar o‘rtasidagi tafovutlar chuqur ochilmaydi. Termiz shahridagi modernizatsiya jarayonlari bilan Boysun yoki Uzun tumanidagi ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlar bir xil emas. Denovning savdo va xizmat ko‘rsatishdagi o‘rni, Sherobodning qishloq xo‘jaligi salohiyati, Jarqo‘rg‘onning transport va ishlab chiqarish imkoniyatlari, Sariosiyoning tog‘oldi hudud sifatidagi xususiyatlari alohida tarixiy tahlilni talab qiladi. Agar barcha hududlar “Surxondaryo viloyati” degan umumiy ifoda ichida qo‘shib yuborilsa, mintaqaviy tarix o‘zining eng muhim xususiyatini yo‘qotadi.

Mavjud tadqiqotlarda **og‘zaki tarix** imkoniyatlari yetarli darajada ishlatilmayotgani ham seziladi. Mustaqillik davri tarixi hali tirik xotira bilan bog‘liq. Mahalla faollari, sobiq va amaldagi rahbarlar, o‘qituvchilar, shifokorlar, fermerlar, tadbirkorlar, madaniyat xodimlari, hunarmandlar, yoshlar yetakchilari, ayollar faollari va oddiy fuqarolar xotiralari katta tarixiy manba hisoblanadi. Bunday xotiralar rasmiy hujjatlarda aks etmagan ijtimoiy holatlarni ochib beradi. Masalan, qishloq infratuzilmasidagi o‘zgarishlar, maktablar holati, tibbiy xizmat sifati, mehnat migratsiyasi, tadbirkorlikka munosabat, mahalla boshqaruvi, to‘y-marosim madaniyati, diniy-ma’rifiy hayotdagi o‘zgarishlar ko‘pincha aynan og‘zaki guvohliklar orqali yaxshiroq anglashiladi. Biroq og‘zaki tarix bilan ishlash tartibli metodologiyani talab qiladi. Har bir suhbat audio yoki video shaklda saqlanishi, suhbatdoshning ijtimoiy mavqeyi, yoshi, yashash joyi, kasbi va voqeaga aloqadorlik darajasi qayd etilishi, olingan ma’lumot boshqa manbalar bilan tekshirilishi zarur.

Quyidagi jadval Surxondaryo viloyati mustaqillik davri tarixini o‘rganishda uchraydigan asosiy muammolar va ularning ilmiy yechimlarini umumlashtiradi.

Muammo yo‘nalishi	**Tadqiqotdagi ko‘rinishi**	**Ilmiy oqibat**	**Rivojlantirish yo‘li**
Arxiv hujjatlarining yetarli ishlatilmasligi	Tuman va idoraviy arxivlar kam jalb qilinadi	Tadqiqot umumiy bayonga aylanadi	Mahalliy arxiv hujjatlarini mavzular bo‘yicha tasniflash va raqamlashtirish
Tumanlar kesimidagi tahlil zaifligi	Viloyat umumiy hudud sifatida beriladi	Hududiy tafovutlar ko‘rinmaydi	Termiz, Denov, Boysun, Sherobod, Jarqo‘rg‘on va boshqa hududlar bo‘yicha alohida tadqiqotlar
Og‘zaki tarix materiallari kamligi	Zamondoshlar xotirasi yetarli jamlanmaydi	Kundalik hayot tarixi chetda qoladi	Audio, video va matn shaklidagi og‘zaki tarix arxivini yaratish
Fanlararo yondashuv yetishmasligi	Tarix iqtisodiyot, sotsiologiya, demografiya bilan kam bog‘lanadi	Jarayonlar bir tomonlama talqin qilinadi	Tarixni iqtisodiy, demografik, madaniy va ijtimoiy ko‘rsatkichlar bilan tahlil qilish
Elektron manbalar tartibsizligi	Internet materiallari tanqidiy tekshirilmaydi	Fakt xatolari va takroriy ma’lumotlar ko‘payadi	Raqamli bibliografik baza va manbalar reyestrini shakllantirish

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, Surxondaryo viloyati mustaqillik davri tarixini o‘rganishning istiqboli faqat yangi mavzular tanlash bilan emas, balki mavjud manbalarni to‘g‘ri ishlatish bilan bog‘liq. Masalan, viloyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlarni faqat sanoat yoki qishloq xo‘jaligi ko‘rsatkichlari orqali emas, balki aholi turmush tarzi, ta’limga kirish imkoniyati, tibbiy xizmat

sifati, yo‘l-transport infratuzilmasi, mahalliy bandlik va migratsiya oqimlari bilan bog‘lab o‘rganish kerak. Shunda tarixiy tadqiqot raqamlar majmuasi emas, balki jamiyat hayotining real manzarasini ochuvchi ilmiy tahlilga aylanadi.

Muhokama. Surxondaryo viloyati tarixini o‘rganishda eng xavfli metodologik xato - ijobiy o‘zgarishlarni sanash bilan cheklanib qolishdir. Bunday yondashuv maqolani ilmiy tadqiqotdan ko‘ra hisobotga yaqinlashtiradi. Mustaqillik davrida viloyatda ko‘plab ijobiy o‘zgarishlar yuz bergani shubhasiz, lekin tarixchi uchun faqat “nima qurildi” yoki “qanday dastur amalga oshirildi” degan savol yetarli emas. Asosiy ilmiy savol boshqacha qo‘yilishi kerak: bu o‘zgarishlar mahalliy jamiyat hayotiga qanday ta’sir qildi, qaysi hududlarda tezroq, qaysilarida sekinroq kechdi, qaysi ijtimoiy guruhlar bu jarayondan ko‘proq foyda ko‘rdi, qaysi muammolar saqlanib qoldi, islohotlar mahalliy tarixiy-madaniy sharoit bilan qanday uyg‘unlashdi.

Yana bir muhim masala - tarixiy manbalarning turli darajadagi ishonchliligidir. Rasmiy hujjatlar muhim, lekin ular ham tanqidiy o‘qilishi kerak. Matbuot materiallari voqea ruhiyatini beradi, lekin har doim ham to‘liq ilmiy dalil bo‘la olmaydi. Og‘zaki xotiralar kundalik hayotni yoritadi, lekin subyektiv bo‘lishi mumkin. Statistik ma’lumotlar jarayonning miqdoriy ko‘rinishini beradi, lekin uning ijtimoiy mazmunini to‘liq ochmaydi. Demak, kuchli tarixiy tadqiqot shu manbalarni bir-biriga qarshi qo‘yish emas, balki ularni bir-birini to‘ldiruvchi dalillar tizimiga aylantirish orqali yaratiladi.

Surxondaryo viloyati bo‘yicha kelgusidagi tadqiqotlar uchun eng samarali yo‘nalishlardan biri **mikrotarixiy yondashuv** bo‘lishi mumkin. Masalan, bitta tuman, bitta mahalla, bitta maktab, bitta fermer xo‘jaligi, bitta madaniyat markazi yoki bitta ziyoratgohning mustaqillik yillaridagi o‘zgarishlarini chuqur o‘rganish orqali katta tarixiy jarayonlarning mahalliy ko‘rinishini ochish mumkin. Bu usul umumiy statistik bayonga qaraganda ancha jonli va ishonchli natija beradi. Denovdagi tadbirkorlik muhiti, Boysundagi nomoddiy madaniy meros, Termizdagi urbanizatsiya, Sheroboddagi qishloq xo‘jaligi, Sariosiyodagi tog‘oldi aholi punktlarining ijtimoiy hayoti alohida mikrotarixiy mavzular sifatida katta ilmiy qiymatga ega.

Raqamli tarix ham istiqbolli yo‘nalishlardan biridir. Bugungi kunda tarixiy ma’lumotlarni elektron xaritalar, raqamli arxivlar, interaktiv xronologiyalar, foto va video bazalar, statistik vizualizatsiyalar orqali o‘rganish imkoniyati kengaydi. Surxondaryo viloyati bo‘yicha “Mustaqillik davri Surxondaryo tarixining elektron xaritasi” yaratilsa, unda tumanlar kesimida yirik ijtimoiy-iqtisodiy obyektlar, madaniy meros maskanlari, ta’lim va tibbiyot muassasalari, transport yo‘llari, tarixiy voqealar, muhim qarorlar va og‘zaki tarix materiallari jamlansa, bu nafaqat tadqiqotchilar, balki o‘qituvchilar, talabalar, muzey xodimlari va mahalliy boshqaruv organlari uchun ham amaliy ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Mustaqillik davri tarixini Surxondaryo viloyati misolida o‘rganish bugungi tarixshunoslik oldida turgan muhim ilmiy vazifalardan biridir. Mavjud tadqiqotlar viloyat tarixini yoritish uchun muayyan asos yaratgan, lekin bu soha hali yakunlangan yo‘nalish emas. Asosiy muammo manba bazasining to‘liq tizimlashtirilmagani, tumanlar kesimidagi tahlilning yetishmasligi, og‘zaki tarix materiallarining sust jamlanayotgani, fanlararo yondashuvning zaifligi va raqamli tarix imkoniyatlaridan yetarli foydalanilmayotgani bilan bog‘liq. Kelgusida Surxondaryo viloyati mustaqillik davri tarixini chuqur o‘rganish uchun mahalliy arxivlar, statistik to‘plamlar, davriy matbuot, idoraviy hujjatlar, elektron resurslar, vizual materiallar va zamondoshlar xotiralarini yagona ilmiy tizimga keltirish zarur. Shundagina viloyat tarixi umumiy bayon emas, balki dalillarga tayangan, hududiy xususiyatlarni ochib beradigan, milliy tarixshunoslikni boyitadigan mustaqil ilmiy yo‘nalishga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alimova D.A. Metodologiya tarix fanida: nazariya va amaliyot // O‘zbekiston tarixi. - Toshkent, 2020. - № 3. - B. 3–15.
2. Jo‘rayev M. O‘zbekiston yangi tarixi: davriylashtirish muammolari. - Toshkent: Akademnashr, 2019. - 312 b.
3. Rahimov M.A. O‘zbekiston tarixshunosligi: muammolar va istiqbollar // O‘zbekiston tarixi. - Toshkent, 2022. - № 2. - B. 5–14.
4. Eshov B.J., Odilov A.A. Mustaqillik yillarida Surxondaryo: tarix va bugun. - Termiz: TerDU nashriyoti, 2021. - 256 b.
5. Tursunov S.N., Qobilov E.O., Murtazoyev B. Surxondaryo tarixi. - Toshkent: Sharq, 2004. - 608 b.
6. Sagdullayev A.S. O‘zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti masalalari. - Toshkent: Fan, 2018. - 420 b.
7. Azamat Ziyo. O‘zbek davlatchiligi tarixi. - Toshkent: Sharq, 2019. - 560 b.
8. Yunusov T. Tarix fanining interdistsiplinar imkoniyatlari. - Toshkent: Navro‘z, 2021. - 184 b.
9. Ne’matov T. Tarixiy shaxsiyat va biografik tadqiqot // Fan va jamiyat. - Toshkent, 2021. - № 4. - B. 17–22.